

BIBLIOTEKA XX VEK

Posebna izdanja

Urednik
IVAN ČOLOVIĆ

CVETAN TODOROV

MI I DRUGI

Francuska misao o ljudskoj raznolikosti

Preveli sa francuskog
Branko Jelić, Mira Perić i Mirjana Zdravković

BEOGRAD, 1994

misli, ljudi ipak nisu mogli biti svedeni na robove. S druge strane, Tokvil ne pravi razliku između dve faze u nauci: upoznavanja prirode i njene transformacije. Druga njena faza rada opasnosti (apokaliptično oružje, mutacije vrste), a njome više ne upravlja potraga za istinom već potreba za uspešnijim delovanjem, koja u potpunosti zavisi od naših vrednosnih sudova. Restrikcije koje formuliše Tokvil treba primeniti na taj deo naučnog delovanja a ne na početnu fazu upoznavanja već postojećeg.

Međutim, Tokvil se neće prevariti bar u vezi sa Gobinoovom sudbinom. Gobinovo delo još za života svoga autora, kada je prevedeno u Sjedinjenim Američkim Državama, je tu doživelo izvestan uspeh; njega, koji o toj zemlji demokratije i etničkih mešavina jedva da je nešto znao, taj uspeh je veoma začudio; pitao se po čemu to on, Gobino, može njoj da odgovara. Tokvil mu je to objasnio: "Amerikanci, o kojima mi pričate i koji su vas preveli, veoma su mi dobro poznati kao vatreni pobornici antiabolicionističke partije. Oni su preveli onaj deo vašeg dela koji je odgovarao njihovim strastima, odnosno onaj u kojem ste se trudili da dokažete da crnci pripadaju drukčijoj, odnosno inferiornijoj rasi" (str. 267-268). U sledećem (našem) veku Gobinoovo delo će, kao što nam je dobro poznato, imati velikog uspeha kod nacista: vidoviti Tokvil mu je i to predskazao: "Šansa vaše knjige je da se preko drugih zemlja, pre svega preko Nemačke, vrati u Francusku. Nemci su (...) jedini narod u Evropi sposoban da se oduševi za nešto u čemu vidi apstraktnu istinu, ne obazirući se na praktične posledice" (str. 267). I tako je Gobino, koji nije štitio ropstvo, niti preporučivao istrebljenje inferiornih rasa, svojim delom doprineo jačanju – i to zato što je naivno verovao da ljude može oduševiti ono što je on smatrao istinom, ne vodeći pritom brigu o političkim i moralnim posledicama tog oduševljenja. Tokvil je i u tom pogledu njegova suprotnost jer je on izabrao, kako je rekao, da posmatra stvari sa stanovišta "praktičnih posledica različitih filozofskih učenja" (str. 202), što takode znači da postavi pitanje morala nauke.

Gobino

Vulgarni rasijalizam

A sada da pogledamo u čemu je Gobinoov originalni doprinos teoriji rasa. Najpre možemo zapaziti da on pokazuje izvesnu duhovnu širinu koja oduvara od reputacije jednog rasijaliste. Ne možemo ga optuživati za uskogrudni šovinizam, niti za podsticanje kolonijalnih ratova, a još manje za podsticanje istrebljivanja inferiornih rasa. Možda je, zahvaljujući svom diplomatskom pozivu, naučio da ceni i strane kulture; i njegova kritika slepog etnocentrizma produžava da ide putem kojim je išao Helvecije. On sa ironijom piše: "Najlepše razvijenim ljudskim bićem svako smatra onog čoveka koji o uzajamnim dužnostima vlasti i podanika misli kao on, a nesrećnike koji na to gledaju drukčije smatraće varvarima i divljacima" (*Esej*, str. 216). Ksenofobija ne zasluži milost u njegovim očima: "Zato što na izgled njihova civilizacija ne liči na neku od naših, često smo skloni da na brzinu zaključimo da su oni varvari ili manje vredni od nas. Ništa površnije od toga, pa prema tome i ništa sumnjivije" (str. 224).

S druge strane, međutim, kod Gobinoa nailazimo na jedan rasijalizam veran glavnoj struji rasuđivanja o rasama, koja ide od Bifona i Voltera do Renana i Le Bona. Kao i Bifon Gobino između ljudi i životinja vidi kvalitativnu razliku, koja se sastoji u prisustvu, odnosno odsustvu razuma ("intelektualnog obasjanja", str. 288). Ali, formulišući takvu načelnu izjavu on više ne vidi manje radikalne razlike ni između različitih skupina ljudskih bića i odbija da pojmu "čovek" prizna drukčiju sadržinu osim biološku; tako, da bi to bolje izrazio, on preuzima čuvenu de Mestrovu formulaciju, ali u modifikovanom značenju: "Nema idealnog čoveka, čovek ne postoji (...). Dok sam na terenu, ja upoznajem čoveka koji govori finski jezik, ljude koji pripadaju arijskom sistemu, ili semitskim kombinacijama; ali, čoveka u apsolutnom smislu ne upoznajem" (str. 316-317). Ta svest o nepodudarnostima navodi ga na to da tvrdi kako se neke rase mogu usavršavati, a druge ne (str. 288-289). "Da li svi ljudi u istom stepenu poseduju neograničenu sposobnost da u svom intelektualnom razvoju napreduju? (...). Moj odgovor je – ne" (str. 258 - 259). Recimo, "na osnovu toga što su tamo neki Tahićani pomogli pri opravci kito-

lovaca, ne može se o njihovom narodu zaključiti da je sposoban da primi civilizaciju. To što se neki pripadnik plemena Tonga-Tabu pokazao predusretljivim prema strancima ne mora značiti da će rado prihvatiti i svaku drugu novinu" (str. 288). To znači da za Gobinoa istinsko jedinstvo ljudskog roda ne postoji i da, i pored toga što želi da ostane poštovalac hrišćanske dogme monogeneze, pristupa, u stvari, Volterovom poligenizmu, jer je i suviše svestan "večne razdvojenosti rasa" (str. 274).

Rase nisu samo različite; one su i hijerarhizovane prema jednoj jedinstvenoj lestvici vrednosti: ni tu nam Gobino ne daje ništa novo, već samo ponavlja klasifikacije i karakteristike koje je toliko njih pre njega pominjalo. Tri velike rase, crna (ili melaninska), žuta (ili finska) i bela, prepoznatljivije prema svojim fizičkim obeležjima – boji kože, sistemu maljavosti, obliku lobanje i lica – vrednuju se na osnovu tri kriterijuma: lepote, fizičke snage i intelektualnih sposobnosti i to sa uvek istim rezultatom. *Lepota*: nasuprot relativistima XVII veka, kakvi su bili Monteskeje i Helvecije (ali slažući se sa Bifonom), Gobino veruje da je "lepota jedna apsolutna i nužna ideja, koja ne bi mogla biti proizvoljna" (str. 286); a ljudska lepota ovaploćena je u beloj rasi. Tu Gobino navodi Majnera, koji zastupa podelu rasa na samo dve: "*Lepu*, odnosno belu i *ružnu*, koja obuhvata sve ostale" (str. 242). Tu tezu on smatra suviše simplicističkom, međutim, ni njegova od Majnerove nije daleko odmakla; ona bespogovorno uspostavlja ekvivalentnost između "lepote" i "evropskog tipa" i nadalje samo odmerava udaljenost koja ostale razdvaja od tog ideala. "Već sam konstatovao da su ljudske grupe koje pripadaju evropskim nacijama i njihovom potomstvu od svih postojećih grupa najlepše" (str. 285). Tu svoju "konstataciju" jednostavno bazira samo na ustaljenim shvatanjima. Što se ostalih rasa tiče, one se međusobno "razlikuju još jedino po tome da li se više ili manje približavaju datom modelu" (str. 286). *Fizička snaga*: žuta rasa je izuzetno slaba, očigledno da je tvorac, stvarajući je, želeo da napravi samo "skicu" (str. 559). Ništa manje od toga ne iznenađuje ni njegov zaključak da "crnci imaju slabiju mišićnu snagu od belaca; prema tome, i u tom pogledu, prvenstvo pripada našim narodima, narodima bele rase" (str. 286). I najzad, *intelektualne sposobnosti* (moral se, sudeći po svemu, priključuje fizičkim osobinama): crnačke "intelektualne sposobnosti su osrednje ili nikakve" (str. 340); kod žutih "sve manje-više naginje ka osrednjosti" (str. 341); sve, dakle, i u oblasti inteligencije ide u prilog dokazu "o ogromnoj superiornosti belaca" (str. 342), Gobino svojim protivnicima, koji zastupaju egalitarizam, iznosi sledeći ironični argument: "Tako, znači, majušni mozak jednog Irona u začetku sadrži duh sasvim sličan duhu Engleza ili Francuza!" (str. 174). Jednostavno, to znači da je "bela rasa od postanja držala monopol lepote, inteligencije i snage" (str. 344).

Rasa i civilizacija

Sve je to krajnje banalno i Gobino ne bi zasluživao da se posebno pominje da je ostao na tom, ni broja se ne zna kojem ponavljanju svima već dobro poznatih stvari. Njegova razmišljanja su zanimljiva iz jednog drugog razloga, koji nije u vezi sa koncepcijama rasa već sa poimanjem onoga što on naziva civilizacijom (istina, u vezi sa rasama). Međutim, i tu moramo već na početku raščistiti sa nekim pojmovima. Reč "civilizacija" Gobino upotrebljava u jednom novom i samo njemu svojstvenom značenju; no ipak, suprotno onome što bi se moglo očekivati na osnovu njegovih žučnih kritika čisto materijalnog i tehnološkog progressa, on ipak nikada potpuno ne raskida ni sa značenjem koje ta reč ima kod sledbenika prosvetiteljskih filozofa. Na primer, on ne smatra nimalo nedostojnim da se tom temom posluži kad god treba da potvrdi superiornost bele rase: jadni Ironi, niti su otkrili "štampariju, ni parnu mašinu", nisu dali "ni Cezara, ni Karla Velikog", nisu nikada stvarali "ni Homere, ni Hipokrate" (str. 147). I na drugom mestu, takođe, sa istim ciljem pominjaće i "štampariju" i "naše nauke", zatim "naše pronalaskе", "naše filozofije", "političke poretke, književnost, umetnosti, knjige, zakone, umetnička platna" (str. 210); ako bismo iz tog spiska izuzeli značaj koji pridaje vojnim starešinama (koji su zapravo kod njega najbitniji), mogli bismo ga shvatiti kao zastupnika naučnog, tehničkog i umetničkog napretka – a on je nešto tome potpuno suprotno...

Zbog svega toga, razmotrimo malo pažljivije specifično značenje koje pojam civilizacija ima u njegovom delu. U tom smislu trebalo bi početi od hijerarhije koje uspostavlja između različitih oblika ljudskih društava. Ukupno ih je dve i veoma su slične. Po prvoj, društva su u svom razvoju prošla kroz tri stadijuma: rodovsku zajednicu, pleme i narod. Rodovska zajednica je skupina ljudi koja živi u autarhiji, potpuno nezavisno od drugih i uopšte ne poznaje susedne grupe. Pleme nastaje iz sukoba dveju rodovskih zajednica, u tom sukobu jedna od njih pobeđuje onu drugu i porobljava je; "horizontalna" (teritorijalna) podvojenost pretvara se u "vertikalnu" (klasnu), ali i dalje opstaje, jer ta dva sloja ništa više međusobno ne komuniciraju nego što su činile rodovske zajednice, iz kojih su nastala. I na kraju dolazi narod, on je rezultat istinskog spajanja nekada izolovanih društvenih zajednica; njihove zemlje se sjedinjuju i stanovnici mešaju. Osobina koja omogućuje razlikovanje tih triju faza u ljudskom razvoju je, znači, odnos prema drugima: nepoznavanje predstavlja najniži stepen, a međusobno komuniciranje i delovanje najviši (str. 164-165).

Druga hijerarhija se odnosi na status i ulogu koju ideal ima u životu jednog društva. Na najnižem stupnju ideal se ne odvađa od realnosti, a ukoliko se i odvađa, on ne uspeva da vrši nikakav uticaj na nju: populacija je u tom slučaju osuđena na nepromenljivost. Na drugom stupnju populacija ima ide-

al i on joj omogućuje da menja postojeće stanje. I najzad, na trećem ideal deluje ne samo na populaciju unutar koje je nastao, već i na druge narode; onda se na ogromnim prostranstvima uspostavlja više ili manje skladna, ali neosporna dominacija jednog skupa ideja i činjenica, jednom reči ono što se može nazvati civilizacijom. Prema tome, isto ono što je moglo da ujedini prvobitno razdvojene populacije ujedno daje i samu definiciju reči "civilizacija".

Kada treba da utvrdi razlike između različitih oblika civilizacije i da odredi njihove osobine, Gobino pribegava merilima koja opet u prvi plan stavljaju mešanja naroda. Tu treba primetiti i to da Gobinoove kategorije nisu valorizovane po sebi već da su pre uzete kao polovi jednog kontinuuma, čiji najviši stupanj predstavlja njihova međusobno ostvarena ravnoteža, a ne prevaga jednog ili drugog. To znači da su valorizovane opozicijama između stabilnosti i nestabilnosti, postojanosti i promenljivosti. Definicija civilizacije koju predlaže Gobino počinje ovim rečima: "Jedno stanje relativne stabilnosti" (str. 224-225). Orijentalne civilizacije su isuviše stabilne, a naša opet suviše nepostojana, a prednost se lako pretvara u slabost: "Našoj civilizaciji, budući da više nije u stanju da čvrsto veruje u sebe, nedostaje, dakle, stabilnost koja čini jednu od glavnih odlika "civilizacije". To je to preimućstvo koje te civilizacije (orijentalne) imaju nad našom. Tu su svi složni u pogledu onoga čega se treba držati u oblasti politike" (str. 237). Treba prihvatiti promene, umerene, ali ipak promene: da bismo sebi obezbedili trajni uspeh, treba da budemo sposobni da prihvatamo novine.

Osovina muško-žensko, druga Gobinoova analitička kategorija, takode je nesvodljiva na jednu jednostavnu gradaciju. Znajući za uobičajene asocijacije koje izazivaju ta dva termina, Gobino nastoji da precizira: ti pojmovi će postati delotvorni jedino ako više "ne budu podrazumevali samo ideju o međusobnom oplodavanju i na taj način jednoj strani obezbeđivali pohvale, a drugoj sramotu" (str. 221), "ako ne budu u korelaciji sa idejom o nadmoćnosti jednog fokusa nad drugim" (str. 1151). Muškost ili muški princip je prevlast materijalnog, ulilitarnog, objektivnog, a ženskost ili ženski princip duhovnog, kontemplativnog, subjektivnog (nismo daleko od opozicije *janga i jina*, i pored toga što se asocijacije razlikuju). Isključiva prevlast jednog od ovih polova je kobna; nije poželjno ni njihovo izjednačavanje; najbolje rešenje je dominacija jednog, ali da pri tom drugi ne bude isključen: "Samo kod rasa kod kojih je u jakoj meri zastupljen jedan od ovih dvaju elemenata, a da pri tom nikada nije u potpunosti lišen onog drugog, društveno stanje može dostići zadovoljavajući stepen kulture, pa prema tome i civilizacije" (str. 222).

Ma koliko te evokacije bile nejasne (i pored toga što su Gobinoove biološke metafore nedvosmislene), dovoljno je uočljivo da poseduju nešto što ih može približiti trima društvenim stupnjevima koje je Gobino razlikovao.

To znači da je mešavina poželjnija od jednostavnog i čistog stanja, da se nacija, kao civilizacija, sastoji od apsorpcije heterogenosti, da stabilnost i mobilnost, muško i žensko moraju istovremeno biti prisutni i, na kraju, da je i sama bela rasa, koja važi za vrhunsko ostvarenje ljudske vrste, u stvari, "zlatna sredina", koja uspeva da otkloni ono što je preterano kod crne rase (nešto više "ženske"), kao i ono što je suviše naglašeno kod žute (previše "muške"); ako ne u drugom smislu, bar na konceptualnom planu, ona je jedna mešavina. Gobino je dobro istakao tu implikaciju svojih razmišljanja: civilizacija nije ništa drugo do srećna mešavina. Svi narodi se tome ne prilagodavaju podjednako; no, upravo po tome i prepoznamo one najbolje; uvek je bilo "prikrivenih otpora prema ukrštanju", ali, oni koji uspevaju da ih prevaziđu "stvaraju ono što je civilizovano u našoj vrsti" (str. 167). U tome i jeste moć bele rase: "Istinske težnje te elitne rase prema civilizaciji podsticale su je da se neprestano meša sa drugim narodima" (str. 283). Ukratko, ako želimo da rezimiramo svetsku istoriju, sledi: "Mešanje, mešanje svuda i uvek, jeste najsajnije, najsigurnije i najtrajnije delo velikih društava i najmoćnijih civilizacija, koje će ih sigurno nadživeti" (str. 1159).

Mešanje svakako, ali ne pod bilo kakvim uslovima: pravi civilizacijski režim je onaj koji uspe "da se nametne" drugima i koji uspostavlja svoju "apsolutnu dominaciju". Sada nam je jasnije zašto su se Cezar i Karlo Veliki našli na tako visokom mestu među predstavnicima evropske civilizacije, pored naučnika i umetnika: zajednička odlika svih tih ličnosti je da su umeli da potčine druge, bilo telesno ili duhovno. Takav je, za Gobinoa, i poslednji veliki izraz civilizacijske superiornosti, "poduhvat agregacije" – ekspanzija germanske rase: "Svedoci smo da je otkrila Ameriku i sa njenim starosedeocima se ili sjedinila ili ih uništila; svedoci smo da je, pritiskajući Rusiju, potisnula Slovence prema najudaljenijim plemenima centralne Azije; vidimo kako upada među Induse i Kineze; kako kuca na vrata Japana; kako kruži duž afričkih obala mešajući se sa urođenicima tog velikog kontinenta" (str. 1161). Ali, nije li sve to – uništavanje drugih, potiskivanje, upadanje, kucanje na vrata – u stvari, vojno osvajanje, imeprijalistička ekspanzija Evropljana? Gobino voli da ističe da vojna sila obavezno prati duhovnu superiornost; međutim, vrlo se lako možemo setiti i suprotnih primera: širenje hrišćanstva nisu uvek predvodile vojske; i obrnuto, "varvarske invazije" su često odnosile pobeđe, a da li su uvek donosile i superiornu civilizaciju? Samo ako se civilizacija i sila prethodno poistovete. Ako se tako uzme, njegovo tvrđenje postaje jedna obična tautologija; on ne kaže: najjači su najcivilizovaniji; niti: najcivilizovaniji su najjači; već samo: najjači su najjači.

I zato, ako Gobino može kroz čitavu svoju knjigu da govori o "civilizaciji", to je zbog zloupotrebe termina (zloupotrebe, ne naročito primetne, zato što istu reč sporadično upotrebljava i u njenom tekućem značenju). U oba slučaja Gobino nam otkriva da civilizacija nije ono što njega, u stvari, interesuje; on, na primer, piše i ovo: "Bila je potrebna intervencija jednog veoma

snažnog etničkog činioca, činioca koji je potekao iz novog braka najbolje ljudske vrste sa već civilizovanim rasama" (str. 1160). Ali, ako "najbolji" treba da stupaju u brak sa "civilizovanim", usavršavanje se ne zasniva na civilizaciji. Možda jedna druga rečenica još bolje razjašnjava stvari: Gobino tu dokazuje kvalitete Austrije: "ne prema merilima civilizacije, već prema merilu vitalnosti, to jest onoga o čemu ova knjiga samo i govori" (str. 1198). Eto jednog značajnog priznanja: Gobinoovo izlaganje postaje doista mnogo razumljivije ako se ima u vidu da predmet njegove knjige ne čine civilizacije već jednostavno društva, a da je "civilizacija" sinonim za vitalnost. Obrnuto od univerzalizma prosvetiteljskih mislilaca, Gobino odustaje od traganja za jednim zajedničkim okvirom, koji bi omogućavao da se postignuti napreci raznih naroda na putu ka civilizaciji međusobno uporede; ponekad čak odustaje od bilo kakvog vrednovanja i našeg spostvenog društva u ime neke duhovne superiornosti: "Mi smo, izgleda mi, izmenili metode, korišćene pre nas kojima se traga za tajnama. Nismo nastavili da lutamo po toj magli" (str. 290). I pored toga što kritikuje savremeno doba, Gobino je relativista, jer je to jedina pozicija koja može biti u skladu sa veličanjem sile.

On, u stvari, predlaže jednu teoriju društvene istorije, koja bi polazila od postulata da kvalitet jednog društva treba procenjivati prema njegovoj sposobnosti da u sebe uključuje druga društva, odnosno da ih potčinjava asimilacijom. Pored te prve tvrdnje dolazi druga, naime da je civilizacija ostvarenje rase i isključivo nje. Svi drugi činioci, koji bi mogli na nju da utiču, deluju samo površno; objektivno, kvalitet jednog naroda je "nešto što proizlazi iz rase" (str. 1168). U korelaciji s tim, hijerarhija civilizacije je strogo paralelna hijerarhiji rase. "Nejednakost rasa (...) dovoljna je da objasni sve što je u vezi sa sudbinom naroda" (str. 138). To Gobino naziva svojim "aksiomom": "Koliko je bila vredna dobijena mešavina (mešavina krvi, mešavina rasa) toliko je postala vredna i ljudska vrsta, proistekla iz tog mešanja" (str. 1170). Stoga nas neće iznenaditi ako primetimo da se kvalitet rase meri pomoću kriterijuma veoma srodnog onome koji je služio da se procenjuju civilizacije: to je opet sila, ponekad samo nazivana "energijom", a ponekad "vitalnošću". Prema tome, "Arijac je nadmoćan nad drugim ljudima, pre svega, zbog svoje inteligencije i svoje energije" (str. 981), a "germanska rasa imala je energiju arijske vrste" (str. 1161).

Rasa i istorija

Takva je, dakle, ova druga Gobinoova teza, koja se odnosi na tesnu povezanost civilizacije i rase. Međutim, i rase evoluiraju, kaže Gobino, samo im razvoj nije uslovljen razlozima koji se obično navode kao najvažniji. Na

njihovu evoluciju ne utiču ni institucije, ni klima (odbacuju se i Bifon i Monteskje), a ni opšti geografski uslovi (teritorija). Istorijska rasa, odnosno ona koja se pojavila u periodu o kojem možemo dobiti bilo kakve informacije, već je i sama jedna krvna mešavina i to stabilna. Do njenog menjanja – evo nas opet u tautologiji – može doći samo menjanjem tog koktela, novim mešanjem krvi. "Razlog zbog kojeg današnje rase gube svoja bitna svojstva samo je ukrštanje i snaga kojom ono deluje" (str. 268).

Ta druga Gobinoova teza izazvala je mnogobrojne prigovore. Već je Tokvil u svojim pismima ukazao autoru *Eseja* na jednu slabu tačku u njegovim razmišljanjima. Ona je u vezi sa prirodom dokaza: Gobino neprestano nastoji da poznato objasni nepoznatim, odnosno vidljive civilizacijske činjenice nekadašnjim mešavinama koje su samo pretpostavka; a "šta može biti nepouzdanije na svetu, ma šta mi preduzeli, nego da pomoću istorije ili tradicije dokučimo kada, kako i u kojim proporcijama su se mešali ljudi, o čijem poreklu nemamo nikakvog vidljivog traga" ("Pisma Gobinou", str. 203). Praktično, Gobino je prinuden da na bazi svoje hipoteze neprestano konstruiše "činjenice": u potrazi za njima, kao postulat usvaja ono što bi tek trebalo proučiti, a sve dokaze, za koje mu se čini da protivreče njegovoj tezi, proglašava sumnjivim. Tako dolazi do tvrdnje prema kojoj je jedino bela rasa umela da svoj način života nametne drugima; kada se suoči sa nekom kontradiktornom činjenicom (recimo, da je neka crnačka populacija pokorila druge narode), primoran je da dokazuje da je prethodno imala veze sa belcima: "To su samo daleki odjeci jedne veoma stare veze sa belom rasom" (str. 1156), za šta ne postoji nikakav drugi dokaz. Prema tome, čak i pod pretpostavkom da pojam "krvna mešavina" i ima neki smisao, on nam ne može biti od koristi za objašnjenje prošlosti; u svojoj i suviše velikoj želji da dokaže svoju tezu Gobino ju je učinio "neoborivom". Jedini način da mu uputimo prigovore bio bi da promenimo njihov pravac i da zanemarimo ta silna pozivanja na "krvna" i fizička svojstva, iako je jasno da ona kod Gobinoa igraju bitnu ulogu, i da ustanovimo da nije reč samo o konstataciji da se "civilizacija" i "rasa" procenjuju na osnovu istog kriterijuma, već da se taj kriterijum odnosi na isti objekat: društvo. "Rasa" određuje "civilizaciju" samo zato što su ta dva termina kod Gobinoa postali sinonimi: svaki put reč je o društvu, posmatranom sa stanovišta njegove "snage", njegove "energije" ili njegove "vitalnosti".

Međutim, upravo tu se stvari komplikuju. Sa stanovišta rase, mešavina je, u stvari, degradacija. Štaviše: svaka degradacija je posledica mešanja krvi. To zapravo Gobino i naziva svojom "fundamentalnom tvrdnjom". "Narodi se degenerišu samo usled ukrštanja i proporcionalno ukrštanjima koja trpe" (str. 345). A šta, u stvari, znači reč "degenerisati se" (sreli smo je već kod Bifona)? "Primenjen na jedan narod, termin *degenerisan* treba da znači i znači da taj narod više nema vrednost koju je nekada posedovao jer u njegovim žilama ne teče više ista krv, čiju su vrednost neprekidna mešanja

izmenila" (str. 162). Ako *degenerisan* označava onoga čiji je sastav krvi izmenjen, ne znači li to da je i svako novo ukrštanje nova degeneracija? To neprekidno i tvrdi Gobino: "nesreća je što to ukrštanje ne prestaje" (str. 344), "jer mešanje vodi društva u propast iz koje ih ništa više ne može izvući" (str. 345); život jedne rase sastoji se iz "beskrajnog niza ukrštanja, a samim tim i sušenja" (str. 1163).

Sada bolje možemo da sagledamo paradoksalni karakter Gobinoove teze. "Rasa" i "civilizacija" su, po njemu, dva entiteta, najtesnije moguće međusobno povezana; možda su čak i dva aspekta jednog istog entiteta – društva. Međutim, to isto društvo, posmatrano sa stanovišta civilizacije, postaje utoliko jače ukoliko se pokaže sposobnijim da asimiluje druga društva, drukčija od njega, dok, sa stanovišta rase, ono postaje slabije ukoliko predstavlja veću mešavinu. Kaže: oni koji uspevaju da savladaju otpor prema ukrštanju čine deo koji se može civilizovati u našoj vrsti, ili pak, za rasu je svako mešanje jedno sušenje, jedna degeneracija. Pa ipak, nije reč ni o kakvoj kontradikciji kod Gobinoa već pre o tragičnom paradoksu koji se nadvija nad ljudskim rodom. Čim jedno društvo postane dovoljno moćno, ono teži da potčini druga društva; a kada to učini, identitet mu je u opasnosti i više nije tako moćno. Izvor zla je u dobru i narodi, u stvari, samo mogu da biraju kako će da stradaju: slabi propadaju jer ih potčinjavaju jaki, a ovi pak stradaju usled kontakata sa slabima, koji su opet neizbežna posledica njihove sopstvene moći.

"Jedan narod", piše Gobino, "nikada ne bi izumro kada bi zauvek ostao sastavljen od istih nacionalnih elemenata" (str. 170). To je tvrdnja koja se nikada ne bi mogla proveriti, no kojoj bi svakako trebalo dodati i recipročnu: narod koji bi zauvek ostao sastavljen od istih elemenata i u apsolutnoj stabilnosti ne bi čak postao ni narod, a ni civilizacija; čak ne bi ni živio: izbor je, ako bi se tako moglo reći, smrt ili ne-život. Svaki dokaz snage je garancija slabosti, svaki uspeh korak prema neuspehu. "Ukoliko nacija više raste, bilo oružanim putem, ili putem sporazuma, njen etnički karakter se sve više kvvari" (str. 168). A etnički karakter je nerazdvojiv od naroda!

Vidimo da je Gobinoova filozofija istorije duboko pesimistička. Srećni dani čovečanstva su prohujali, rase su se nepopravljivo izmešale, a za hiljadu ili dve hiljade godina nastupiće i konačan kraj. Taj kraj sveta Gobino zamišlja u obliku jedne opšte entropije, jednog sveopšteg nerazaznavanja, prozrokovanog ubrzanim kontaktima i umnožavanjem mešavina. "Krajnji cilj napora i patnji, radosti i pobjeda naše vrste je da jednoga dana stignemo do najvišeg jedinstva" (str. 1162-1163). To znači da stignemo do jedinstva suprotstavljenog prvobitnim rasama: umesto da bude jukstapozicija homogenih i različitih entiteta, svet će postati jednoobrazna magma heterogenosti, "krajnji izraz osrednjosti" (str. 1163). Protivnik jednakosti i zaštitnik razlika, pobornik hijerarhije svojstvene bivšem režimu, nepomirljivi kritičar moder-

ne demokratije, Gobino ipak veruje da je propast neizbežna. To je perspektiva koje se on gnuša i zato nam uživajući predočava apokalipsu koja nas očekuje.

Ako bismo takvu viziju istorije prihvatili kao naučnu hipotezu, mogli bismo joj suprotstaviti dva niza argumenata. S jedne strane, stvari se izgleda ne razvijaju onako kako je to Gobino pretpostavio. Uzmimo, na primer, SAD, kojih se Gobino užasava, ne samo zato što su demokratska zemlja, već i beznadežna mešavina populacija. "Ako govorimo o stvaranju jedne superiorne, ili bar drukčije populacije (...) nju treba da stvaraju fenomeni koji su proizvod jedne relativno čiste i mlade rase. Taj uslov Amerika ne ispunjava" (str. 1142). Međutim, bilo da civilizaciju shvatamo u tekucem ili posebnom gobinoovskom smislu (kao sposobnost da se dominira nad drugim narodima), SAD su od 1855. godine u svakom slučaju pokazale "vitalnost" veću od vitalnosti mnogih drugih zemalja. Današnje supersile su multinacionalne države: ta činjenica izgleda da im ne smeta prekomerno. Ako bismo poverovali onome što Gobino kaže, i stanovništvo zemaljske kugle trebalo bi da bude u stalnom opadanju (usled iscrpljivanja vitalnog principa): "Kina nikada nije imala manje stanovnika nego danas; centralna Azija je bila mravinjak, a sada tu više nikoga nema" (str. 1164). Zar zaista nikoga?

S druge strane, postoji nešto i u formalnom smislu nedovoljno čvrsto u Gobinoovim rezonovanjima. I to je Tokvil prvi primetio. Da bi objasnio sadašnjost, Gobino ne pribegava samo neuhvatljivoj prošlosti, već takode i budućnosti. "Ali, da bi te tendencije, ti stavovi, bili neoborivi, njih bi trebalo da dokaže, ne samo ono što nikada nije bilo potvrđeno, već i ono što se samo po sebi ne može dokazati, jer bi u tom slučaju trebalo imati na raspolaganju ne samo prošlost već i budućnost" ("Pisma Gobinou", str. 202). Ova Tokvilova kritika se, u stvari, odnosi na jednu vrstu filozofije istorije, čiji je Gobino predstavnik: na filozofiju koja, predviđajući sveobuhvatnu budućnost čovečanstva, nastoji da na osnovu tih predviđanja dokaže svoju istinitost i vrednost.

Ali, sigurno je da Gobinoov tekst ne ide u tom smeru: kada bismo mogli da dokažemo da je netačan to bi bilo (to i jeste) već odavno gotova stvar; u stvari njegov tekst je neoboriv stoga što je bliži mitu i fikciji nego nauci; kao mit i vizija delovao je snažno i mogao bi ponovo početi da deluje. Njegov pojmovi dovoljno su nejasni, a ambicije dovoljno velike da bi neki blagonakloni čitalac mogao u njemu da nađe polaznu tačku za nova snoviđenja u vezi sa istorijom i sudbinom čovečanstva. Da li će svet stradati od prekomernih komunikacija i razmena, kao što misli Gobino, a i neki nama bliži autori, kao što su Segalen ili Levi-Stros? To je pitanje na koje se izgleda nikada neće moći odgovoriti. Nemačka interpretacija Gobinoove knjige u XIX veku i nacistička u XX ilustruju moguće opasnosti od maštarija ove vrste. Sigurno je da je takva interpretacija dobrim delom pogrešna: Gobino,

pesimista i fatalista, nije morao inspirisati takav politički aktivizam koji je sebi postavio za cilj da očisti svet od inferiornih rasa i njegovo glorifikovanje "Germana" nije bilo i glorifikovanje pruske države; a što se tiče "vulgarnog rasijalizma", njega u istoj meri, a možda i u većoj, nalazimo i kod Renana, kao i kod drugih Gobinoovih savremenika. Sve u svemu, Gobino je žrtva svog literarnog talenta, koji ga je učinio najpoznatijim predstavnikom rasijalizma.

Renan

Jezičke rase

Videli smo da je Renan, sve dok je imao u vidu podelu čovečanstva na tri rase, rado zastupao vulgarni rasijalizam. Međutim, kada se okrenuo superiornoj (beloj) rasi i njenim potpodelama, njegov stav se izmenio. I sam je istakao da tu postoji kvalitativna razlika: njegova sopstvena rezonovanja, kako sam kaže, počinju "izuzimanjem potpuno inferiornih rasa, čije bi uplitanje u velike rase samo zatrovalo ljudsku vrstu" ("Pismo Gobinou", str. 204). Svojim posebnim analizama uvek pristupa ovako: da bi se, na primer, mogla proučavati religija, treba već u početku "zanemariti" više od polovine čovečanstva: "Čitav svet, ako se izuzmu Indija, Kina i Japan, kao i potpuno divlji narodi, prihvatio je semitske religije. Civilizovan svet obuhvata samo Jevreje, hrišćane ili muslimane." ("O udelu semitskih naroda", str. 328). Prema tome, civilizovani narodi čine posebnu vrstu.

Znači, našavši se na terenu superiorne rase, Renan problemu svog istraživanja prilazi na drukčiji način. Polazi od zapažanja da čiste rase, usled brojnih ukrštanja kroz koja su u prošlosti prolazile, više ne postoje (očevidno da se termin "rasa" ovde više ne odnosi na tri velike rase, već odgovara posebnim populacijama evropskih država). Čista rasa je varka. Sve evropske nacije su proizvod ukrštanja; čak bi se moglo primetiti da su "najplemenitije zemlje, Engleska, Francuska, Italija, one kod kojih je krv najizmešanija" (ibid.).

Usled tih mešanja rase su se međusobno neutralizovale i stoga one danas nemaju nikakav uticaj. U tome se Renan radikalno razilazi sa Gobinoom, i to ne u pogledu hipotetičke rekonstrukcije istorijskog razvoja – jer i jedan i drugi smatraju da su rase u početku bile čiste i da će se na kraju potpuno izmešati – već u svojim prosuđivanjima o toj hipotezi: za Gobinoa, rasa je snaga, pa samim tim i njeno nestajanje ravno je degeneraciji, a za Renana, isto kao za Mišlea, rasa je nešto fizičko i opadanje njenog uticaja je jedno oslobađanje čovečanstva od materijalnog determinizma. "Uticaj rase je u početku bio ogroman, piše Renan Gobinou, ali postepeno postaje sve manji i ponegde, kao u Francuskoj, dogada se da se i sasvim izgubi (...). Zamišljam